

РОЗДІЛ І. ПРОБЛЕМИ ПЕДАГОГІКИ ВИЩОЇ ШКОЛИ

УДК 378.14:316.613

Ю. Г. Безвін

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Стаття присвячена аналізу психологічних та педагогічних передумов формування соціокультурної компетентності, які визначаються соціокультурними контекстами сучасного світу. У статті показано, що підготовка майбутніх викладачів англійської мови потребує розвитку критичного мислення як складової соціокультурної компетентності. Акцентується увага на психологічних особливостях періоду ранньої дорослості як найбільш сенситивного для формування соціокультурної компетентності. Обґрунтована можливість формування навичок та вмій критичного мислення у процесі підготовки майбутніх учителів у межах дисципліни «Практика усного та писемного англійського мовлення».

Ключові слова: соціокультурна компетентність, мислення, критичність, критичне мислення, віковий період.

Постановка проблеми. Радикальні економічні, політичні та культурні зрушення, що відбуваються в сучасному українському суспільстві відчутно дають взнаки в сучасній вищій освіті. Вона змушена адаптувати свої відповіді до тих умов, у яких реалізується її гуманістичне призначення. У таких складних соціокультурних контекстах першорядного значення набуває формування соціокультурної компетентності. Особливої актуальності цей феномен набуває в процесі підготовки майбутніх викладачів англійської мови. Саме їх професійною місією є підготовка громадян до здійснення міжнародних контактів, які неможливі без взаємопов'язаного вивчення мови і культури.

Аналіз актуальних досліджень. Серед праць, присвячених цій проблематиці, перш за все варто згадати дослідження Н. Ф. Бориско, Н. Д. Гальскової, Г. В. Рогової, Ф. М. Рабіновича, Т. Є. Сахарової, О. В. Хоменко та ін.

Особливого значення набули теоретичні розробки вчених-психологів Т. В. Ахутіної, Л. С. Виготського, І. О. Загашева, С. І. Заір-Бек, Ж. Піаже, Дж. Брунер, Д. Халперн, та ін., у яких досліджується процеси формування різних видів мислення, зокрема в психолінгвістиці.

Мета статті – розкрити та проаналізувати психолого-педагогічні передумови формування соціокультурної компетентності в майбутніх викладачів англійської мови.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи проблему формування соціокультурної компетентності майбутніх викладачів англійської мови, слід зазначити, що вагому значущість має вибір соціокультурного матеріалу,

зокрема текстів, які містять відомості як з історії країни, мову якої вивчають студенти, так і з сучасного життя. Переважна більшість інформації сьогодні розміщується у всесвітньо відомій мережі Інтернет, що потребує окремого ставлення. По-перше, найсучасніші події світу, наразі, найактуальніша соціокультурна інформація про країну виучуваної мови, міститься у статтях-новинах електронних газетних та журнальних видань. По-друге, читання статей-новин, що містять соціокультурну інформацію про події іншої країни, передбачають формування вмінь критичного читання. Тож стає зрозумілою необхідність навчити майбутніх учителів англійської мови аналізувати соціокультурну інформацію, оцінювати її достовірність чи упередженість, аналізувати та оцінювати думки, що в них містяться, формувати власне ставлення до соціокультурного середовища й толерантне ставлення до думок інших.

Необхідною психологічною передумовою для формування соціокультурної компетентності майбутнього викладача англійської мови є розвиток його когнітивних здібностей, зокрема мислення. «Мислення – це предмет мовної діяльності, у процесі якої здійснюється обробка існуючої інформації, де відбувається відокремлення зовнішніх, випадкових, другорядних її елементів від основних, внутрішніх, що відображають сутність досліджуваних ситуацій, розкривають закономірні зв'язки між ними»[1, 12]. Отже, під впливом все більш зростаючих вимог життя до творчого компоненту мислення виникла необхідність виділити особливий вид мислення – критичне. Саме цей вид мислення найбільш активно залучається у процесі формування соціокультурної компетентності майбутніх викладачів англійської мови.

Якщо звернутись до історії питання, то слід зазначити, що у вітчизняній методиці існує теорія критичного виховання, яка активно розвивалась у 70-ті роки ХХ ст. [3]. У 80-і роки ХХ ст. у США розвиток критичного мислення був спеціально виділений у переліках декларованих освітніх цілей у більшості штатів і шкільних систем країни. У 90-і роки ХХ ст. розвиток критичного мислення став однією з основних освітніх цілей і в переважній більшості європейських країн. Цікавою рисою зазначених дидактичних пошуків став вихід за межі раціоналістичного, інтелектуального розуміння критичного мислення. Так, І. О. Загашев, сучасне розуміння критичного мислення виносить за межі набору вмінь і навичок в особистісну сферу [4]. Крім того, згідно з теорією Л. С. Виготського, розумові здібності розвиваються тільки в культурному контексті.

Термін «критичне мислення» (Critical Thinking) відомий завдяки роботам таких психологів, як Ж. Піаже, Дж. Брунер, Л. С. Виготський та ін. Щодо визначення критичного мислення існує велика різноманітність поглядів. В українській мові «критичний» асоціюється з чимось конфліктним, негативним, тим, що стосується недоліків. Так, ще Б. М. Теплов вважав, що «критичність – це вміння строго оцінювати роботу

думки, ретельно зважувати всі за і проти гіпотези й піддати гіпотезу всебічній перевірці» [5, 109]. Б. В. Зейгарнік розглядала критичність як прояв регулюючої функції мислення й вважала, що критичність виявляється в умінні обмірковано діяти, перевіряти й виправляти свої дії відповідно до об'єктивних умов» [5, 109].

Однак, І. О. Загашев, аналізуючи поняття «критичного мислення» в англomовному тлумаченні, підкреслює розуміння його як виду мислення, що означає «вміння розмірковувати над тим, яким чином людина отримує знання, а не задовольнятися не лише тим, що ці знання можна записати або запам'ятати [4, 16]. За визначення Б. Рассела, «критичне мислення – це процес оцінювання або категоризації в термінах, раніше надбаних базових знань... воно включає в себе установку, а також володіння фактами та низкою навичок мислення». Д. Халперн у своїй роботі «Психологія критичного мислення» визначає критичне мислення як «... використання таких когнітивних навичок і стратегій, що збільшують імовірність отримання бажаного результату. Відрізняється виваженістю, логічністю і цілеспрямованістю. Інше визначення – спрямоване мислення» [7, 32]. Отже, у зарубіжній традиції критичне мислення розглядається як наявність певних навичок, що сприяють процесу самостійного засвоєння матеріалу.

Інший погляд на критичне мислення ми знаходимо в працях Д. Брауса та Д. Вуда. Учені під критичним мисленням розуміють «рефлексивне мислення, спрямоване на усвідомлення людиною себе як особистості, відмову від особистих упереджень і пошук об'єктивності, логічності, розуміння інших точок зору» [7]. У цьому аспекті, на нашу думку, розвиток критичного мислення значною мірою сприяє розвитку соціокультурної здатності й готовності до здійснення міжкультурного спілкування як одного з найменш вивчених компонентів змісту соціокультурної компетентності, а також сприяє розвитку соціокультурної толерантності.

У силу того, що розвиток критичного мислення дозволяє орієнтуватися в соціокультурних реаліях, які висвітлюються у статтях-новинах, а також формувати власне ставлення до інформації (на основі попереднього досвіду, думок авторів статей, думок експертів, фактів, доказів та ін.), все зазначене дозволить запобігти формуванню упереджених поглядів щодо іншомовної або рідної культур. Отже, можна констатувати, що розвиток критичного мислення сприяє формуванню толерантного способу життя людей, подоланню їх соціальної роз'єднаності, ментальної несумісності, що є своєчасним у добу глобалізації.

У своїй основі критичне мислення передбачає сформованість умінь і навичок своєрідного виду діяльності, що отримав у психології і педагогіці назву «рефлексивно-оціночної діяльності» («Reflexive-Evaluative Activity») або «оціночна діяльність» («Evaluative Activity»). Ці терміни використовують для позначення активної взаємодії людини з навколишнім світом, спрямованої на

з'ясування якісної неоднорідності останнього з точки зору наявності або відсутності в ньому життєво важливих цінностей, а також на вибір із цих цінностей таких, що є для людини найбільш актуальними [5, 127.].

Оціночна діяльність базується на понятті рефлексії («Reflexion»), яке визначається психологами як мисленнєвий процес, спрямований на аналіз, розуміння, усвідомлення себе, власних дій, поведінки, мови, досвіду, почуттів, станів, здібностей, характеру, стосунків з іншими, своїх завдань, призначення [2, 569]. Смысл рефлексії як особливої пізнавальної дії полягає в уточненні людиною своїх знань, у виявленні їх основ і того, як вироблялися ті чи інші знаки або уявлення. Поряд зі свідомістю, мисленням, пам'яттю рефлексія органічно притаманна самій природі людини.

Окремо слід зупинитися на студентстві як віковій групі. Необхідно зазначити, що даний період психологами розглядається як період пізньої юності або ранньої дорослості. Низка науковців стверджують, що саме даний віковий період є сприятливим для когнітивного розвитку. Як зазначають Грейс Крайг та Дон Бокум, когнітивний розвиток досягає свого максимуму разом із піком фізичного розвитку [6]. Але в період дорослості складно виокремити стадії когнітивного розвитку та чітко їх визначити, на відміну від періоду дитинства та підліткового віку.

В умовах відсутності єдиної загальноприйнятої теорії дослідження когнітивного розвитку дорослих можна розглядати окремі аспекти інтелектуального функціонування періоду дорослості та погляди різних науковців на проблему. Необхідно визначити, які когнітивні здібності розвиваються в період ранньої дорослості. Деякі вміння досягають свого максимуму у віці 20 років завдяки біологічним факторам, а також завдяки тому, що студенти щоденно розвивають їх у навчанні. Це такі вміння, як швидкість дій, довільна пам'ять, маніпуляції з формою [6, 582].

Навички й уміння, які найчастіше використовуються, досягають вищого рівня розвитку, ніж ті, які не використовуються. Таким чином, зрозуміло, що такі когнітивні здібності, як аналітичне та логічне мислення продовжують розвиватися протягом усього періоду життя.

Цікавими для нашого аналізу є дослідження Уіл'яма Пері, предметом якого були зміни в процесі мислення студентів. У ході роботи автор з'ясував, що під впливом процесу навчання в мисленні студентів здійснюється перехід від базового дуалізму (істина проти омани), до толерантності по відношенню до конкуруючих точок зору (концептуальний релятивізм) і в подальшому до самостійно обраних ідей та переконань [8].

Подальші дослідження когнітивного розвитку дорослої людини ми знаходимо в працях Клауса Рігеля, який приділяв особливу увагу розумінню протиріч як механізму когнітивного розвитку та припустив думку про існування п'ятої стадії когнітивного розвитку, яку він назвав діалектичним мисленням [6, 583]. Тож спираючись на вищезазначені дослідження, можна

припустити, що майбутні викладачі АМ, навчаючись у період ранньої дорослості, розглядаючи та аналізуючи проблему під час навчання, обмірковують, а потім намагаються інтегрувати протилежні або конфліктуючі думки та спостереження. Тим самим розвивають важливий аспект діалектичного мислення – інтеграцію ідеалу та реальності. Саме тому, у процесі формування соціокультурної компетентності магістру пропонується самостійно визначити перелік протирічних соціокультурних явищ для обговорення таких, як: легалізація зброї, одностатеві стосунки, автоназія, спілкування в соціальних мережах, проблема перенаселення, глобалізація, глобальне потепління тощо.

Проблема переходу від дуалістичного мислення до критичного розглядається і в працях Гизели Лейбові-Віф. Дослідниця вважає, що цей процес є ефективним тоді, коли молода людина випробувала на собі вплив складних соціальних проблем, різних точок зору, здобула практичний досвід. Перехід – це, на її думку, еволюція, яку вчена розглядає як тривалий процес становлення автономії дорослих, їх підготовки до протиріч та неоднозначності життєвого досвіду. Когнітивна зрілість дорослих характеризується розвитком навичок незалежного прийняття рішень. Г. Лейбові-Віф особливе значення приділяла обов'язкам та відповідальності як ознакам когнітивної зрілості та підкреслювала, що хід когнітивного розвитку повинен включати в себе як розвиток логічного мислення, так і еволюцію саморегуляції, починаючи з дитячого віку і включаючи більшу частину періоду дорослості [6, 583]. Однак, на нашу думку, створення таких умов для формування навичок самостійного прийняття рішень та розвитку певної автономії можливе у студентів засобами проектної роботи. Використання саме цього методу передбачає саморегуляцію та розвиток автономії в ході самостійної постановки завдань, вибору теми, складання плану проекту, вибору кінцевого продукту, який має практичну цінність та можливе застосування в реальному житті.

Теоретичні розробки Уорнера Шейо щодо стадій мислення дорослого показують, що характерною особливістю мислення дорослого є гнучкість. Він стверджував, що протягом дитинства та підліткового періоду набуваються більш складні внутрішні структури для розуміння світу. Формальні операції мислення є ключовими серед досягнень цього вікового періоду, який він називає період надбань. Щодо періоду ранньої дорослості, який У. Шейо назвав періодом досягнень, то тут використовуються інтелектуальні здібності, щоб досягти успіху й обрати стиль життя. Людина застосовує набутий інтелектуальний потенціал, навички пошуку рішень проблем до процесу досягнення мети й виконання життєвого плану. Індивіди, які вміють це робити, досягають певного рівня незалежності й переходять на іншу стадію застосування когнітивних здібностей – соціальну відповідальність. Так, за думкою У. Шейо, у період

досягнень індивіди використовують власні інтелектуальні здібності для того, щоб обрати свій життєвий шлях та займатися кар'єрою. У центрі когнітивного розвитку дорослого віку знаходиться не вдосконалення можливостей або зміни в когнітивних структурах, а гнучке використання інтелекту на різних життєвих етапах [6, 584]. Ураховуючи цю особливість періоду, вважаємо його ідеальним для досягнення двоєдності мети формування соціокультурної компетентності – здатності особистості набувати різноманітних культурологічних, лінгво-країнознавчих/країнознавчих, соціокультурних і міжкультурних знань та користуватися ними для досягнення своїх цілей в іншомовному спілкуванні.

Деякі вчені розглядають період дорослості як такий, коли все ж відбуваються зміни та зростання. Так, Роберт Кеган висуває думку про інтегрований погляд на когнітивне Я, що розвивається. Його теорія ґрунтується на різних теоріях розвитку. Багато в чому він спирається на погляди Джейн Льовінджер про те, що особистість, яка розвивається, постійно диференціює своє Я та навколишнє середовище в той самий час, коли і інтегрує своє Я в цей більш широкий світ. Складна теорія Р. Кегана наголошує на тому, що наші смислові системи дійсно продовжують розвиватись у дорослому періоді. Ці системи можуть приймати різні форми: релігійні, політичні, культурні, особистісні. Людина створює системи переконань та цінностей через досвід, і вони, у свою чергу, беруть участь у нашому досвіді, організовуючи наші думки та переживання, створюють основу нашої поведінки. Ця теорія продовжує традиції Ж. Піаже й виділяє декілька стадій осмислення, які саме і є смисловими системами. На кожній наступній стадії старе стає частиною нового, таким самим чином, як і розуміння світу дітьми стає інформаційною основою мислення на рівні формальних операцій. Щодо періоду ранньої дорослості, яку Р. Кеган називає інституціональною, бачимо, що в цей період відбувається реінтеграція зв'язків Я, яке розвивається. Саме ця думка дає можливість розглядати формування соціокультурної компетентності магістрів, як такої, що допоможе майбутнім учителям англійської мови створити систему переконань та цінностей у соціокультурній сфері.

Висновки. Таким чином, аналіз теоретичних розробок та емпіричних досліджень дають можливість говорити про те, що період навчання в магістратурі є сприятливим для формування соціокультурних умінь у критичному читанні статей-новин у якості джерела соціокультурних знань. Крім того, цей період є сприятливим для формування вмінь критичного мислення для оцінки виучуваного соціокультурного явища у процесі формування соціокультурної компетентності майбутніх викладачів англійської мови. Критичне мислення означає не негативність суджень або критику, а обміркований розгляд підходів з метою створення обґрунтованого судження та рішення щодо об'єктивності чи упередженості соціокультурного

матеріалу, який міститься у статтях-новинах електронних газетних та журнальних видань. Процес професійної підготовки майбутніх викладачів англійської мови дає можливість вірно інтерпретувати думки, висловлені у статтях-новинах, формувати свою власну обґрунтовану думку щодо соціокультурного явища, не дивлячись на авторитетні думки інших. Період навчання в магістратурі є ідеальним віком для формування соціокультурної компетентності. Однак, розвиток критичного мислення не слід розглядати як самоціль. Вбачається, що окремий курс «критичне мислення» у вітчизняному ВНЗ не стане панацеєю: важливо, щоб майбутні викладачі англійської мови могли використовувати навички критичного мислення в конкретній предметно-мовній діяльності в межах спеціальних дисциплін. Отже, ми вважаємо, що формування вмінь критичного мислення можливе у процесі формування соціокультурної компетентності в межах дисципліни «Практика усного та писемного англійського мовлення».

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахутина Т. В. Исследование речевого мышления в психолингвистике / Т. В. Ахутина, И. Н. Горелов, А. А. Залевская, И. А. Зимняя. – М. : Просвещение, 1985. – 243 с.
2. Большой психологический словарь / сост. и общ. ред. Б.Г.Мещеряков, В. П. Зинченко. – СПб. : Прайм – Еврознак, 2009. – 811 с.
3. Бориско Н. Ф. Теоретические основы создания учебно-методических комплексов для языковой межкультурной подготовки учителей иностранных языков (на материале интенсивного обучения немецкому языку) : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.02. – К., 2000. – 508 с.
4. Загашев И. О. Критическое мышление. Технология развития / И. О. Загашев, С. И. Заир-Бек. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1989. – 213 с.
5. Король С. А. К классификации особенностей критического мышления / С. А. Король. – М. : Высшая школа, 1987. – 272 с.
6. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг, Д. Бокум. – 9-е изд. – СПб. : Питер, 2006. – 940 с.
7. Халперн Д. Психология критического мышления / Д. Халперн. – СПб. : Питер, 2000 – 512 с.
8. Perry W. G. Jr. Forms of intellectual and ethncial development in the college years./ W. G. Jr Perry. – NY : Holt, Rinehart & Winston, 1970.

РЕЗЮМЕ

Безвин Ю. Г. Психолого-педагогічні передумови формування соціокультурної компетентності у майбутніх викладачів англійської мови.

Статья посвящена анализу психологических и педагогических предпосылок формирования социокультурной компетентности, которые определяются социокультурными контекстами современного мира. В статье показано, что подготовка будущих учителей английского языка требует развития у них критического мышления как структурного компонента социокультурной компетентности. Особое внимание акцентируется на психологических особенностях периода ранней взрослости как наиболее сенситивного для формирования социокультурной компетентности. Обосновывается возможность формирования

навыков и умений критического мышления в процессе подготовки будущих педагогов в рамках дисциплины «Практика устной и письменной английской речи».

Ключевые слова: *социокультурная компетентность, мышление, критичность, критическое мышление, возрастной период.*

SUMMARY

Bezvin Yu. Psychological and pedagogical prerequisites of forming sociocultural competence in future teachers of English.

The article tackles the analysis of psychological and pedagogical prerequisites of forming the socio-cultural competence, which are defined by socio-cultural contexts of the modern world.

Based on the background of theoretical and empirical research, it is found out that the age period of studying for a Master's degree is beneficial for forming the socio-cultural skills in critical reading of on-line news articles as a source of socio-cultural knowledge. The article highlights that this period is the most favorable for forming the learners' critical thinking skills for them to be able to assess the socio-cultural phenomenon or event, which is being studied by the future University teachers of English.

It has been shown that critical thinking is neither about negative opinion nor about criticism, but it has to do with a sorted out approach with the purpose to make a well-grounded judgment and a decision as for the objectivity or bias of the socio-cultural information that is presented in the on-line news articles.

It has been stated and proved that the process of the professional education of the future University teachers of English provides opportunities to interpret the ideas, expressed in on-line news articles, correctly, avoiding prejudice or bias. It helps to build up one's own well-grounded opinion as for this or that socio-cultural phenomenon, even despite the respected ideas of others.

The age period of studying for a Master's degree is ideal for forming the socio-cultural competence. However, one shouldn't consider the development of critical thinking as the only one, which is beneficial. It is viewed that a separate «Critical Thinking» discipline in the education system of our country is not a panacea: it is important to enable the future University teachers of English to use the critical thinking skills in particular subject-related activity in the frames of specific University disciplines. It is stated that forming critical reading skills is possible in the process of forming the socio-cultural competence in the discipline of English Practice Course.

Key words: *socio-cultural competence, thinking, criticality, critical thinking, age period.*